

Polska interpunkcja tekstów literackich w XVIII wieku: praktyka – zasady – eksperymenty poetyckie

Przedmiotem referatu jest zagadnienie interpunkcji analizowane zarówno w tekstach późnej epoki saskiej, jak i w czasach oświecenia stanisławowskiego aż po schyłek stulecia, pierwsze dziesięciolecie XIX wieku a nawet i później (nie śledzę nowych tendencji „romantycznych”, a jedynie zmiany praktyki interpunkcyjnej w twórczości pisarzy należących do formacji oświeceniowej).

Powtarzana często teza o braku wiarygodnego i konsekwentnego systemu interpunkcyjnego w publikacjach siedemnastowiecznych nie znajduje potwierdzenia w praktyce interpunkcyjnej XVIII wieku: zarówno utwory drukowane (Załuski, Drużbacka, Minasowicz i późniejsi pisarze, szczególnie drukowani przez M. Grölla) jak i rękopisy (Krasicki, Karpiński, Kniaźnin) wskazują na kształtowanie się bardzo ciekawego sposobu wykorzystywania interpunkcji szczególnie w praktyce poetyckiej (liryka, ale również dramat wierszem czy poezja epicka, a nawet proza poetycka początku XIX wieku!). Obok tego odnajdziemy także postawy swoistego „indyferentyzmu interpunkcyjnego” nawet u najwybitniejszych pisarzy epoki (Krasicki) lub braku odpowiedniej świadomości autorów (rękopisy) i zecerów (druki). Równolegle widać próby kodyfikacji systemu interpunkcyjnego (Kopczyński i inni), nie uwzględniające prób widocznych w praktyce literackiej epoki.

Pierwsze polskie źródła normy interpunkcyjnej na tle kodyfikacji narodowych zasad przestankowania w Europie

Początki polskiej normy interpunkcyjnej datuje się zwykle na drugą połowę XVIII wieku i wiąże się je z podręcznikami do gramatyki Onufrego Kopczyńskiego (Przyłubski 1953: 11; Musiołek 1981: 43; Angielowa 1985: 6; Podracki 2005: 13). Z kronikarskiego obowiązku wspomina się również o nieco wcześniejszym dokonaniu – systemie przestankowania zaproponowanym przez Walentego Szylarskiego w *Początkach nauk dla narodowej młodzieży* (1770). Na pierwszy polski traktat w całości poświęcony interpunkcji przyjdzie nam poczekać do roku 1830 – do publikacji dzieła Feliksa Bentkowskiego *O znakach przecinkowych w piśmie, czyli znakach pisarskich*. Polskie próby ustalenia zasad przestankowania – jeśli porównać je z procesem normatywizacji interpunkcji w Europie – to działania stosunkowo późne. W Niemczech pierwsze wzmianki na temat przestankowania datuje się na koniec wieku XV (pisma Niklasa von Wyle, Heinricha Steinhöwela, Hansa Nytharta); we Francji i Włoszech pierwsze traktaty interpunkcyjne w językach wernakularnych powstały w XVI wieku (Dolet 1540, Lombardelli 1585); w Anglii zasady przestankowania jako jeden z pierwszych uwzględnił w swojej gramatyce Ben Jonson w roku 1640; w językach słowiańskich za jedną z pierwszych prób normatywizacji uznać należy system przestankowania włączony do podręcznika Laurentego Zyzaniego (Wilno, 1596).

Obfitość obcych źródeł normy i świadomość przenikania się kultur zachęcają do refleksji nad ewolucją polskiej interpunkcji w perspektywie komparatystycznej. Celem wystąpienia będzie zatem zwrócenie uwagi na pierwsze polskie dokonania w dziedzinie normatywizacji zasad przestankowania jako na część kształtowanej i kodyfikowanej już od stuleci normy europejskiej.

dr Dorota Gacka (IBL PAN)

Zasady interpunkcji w późnym antyku i wczesnym średniowieczu

W referacie zamierzam przeanalizować koncepcje dotyczące interpunkcji, przedstawione w dziełach takich pisarzy, jak Donat (poł. IV w.), Serwiusz (kon. IV w.), Sergiusz (V/VI w.), Kasjodor (V/VI w.), Izydor z Sewilli (VI/VII w.), Alkuin (VIII/IX w.). Zasadniczo wyznaczają one trzy rodzaje przestanków (*positurae*), mianowicie *subdistinctio*, *media distinctio* i *ultima distinctio*, którym odpowiadają analogicznie nazywane znaki przestankowe zapisywane przy pomocy różnie umieszczonych kropek. Przestanki te wyznaczają koniec okresów zdaniowych, takich jak *commata*, *cola* i *periody*. Z dotychczasowych moich badań wynika, że najbardziej rozwiniętą koncepcję dotyczącą interpunkcji przedstawił Izydor z Sewilli (*Etymologiae* I, 20-21), albowiem poza samymi przestankami omówił także znaki towarzyszące krytyce tekstu (*notae sententiarum*) służące do oznaczania w tekście miejsc budzących jakieś wątpliwości i zastrzeżenia, bądź do segmentacji tekstu, bądź jako odsyłacze do komentarza. Doliczył się dwudziestu sześciu takich znaków, przebadawszy tradycję pochodzącą m.in. od komentatorów Homera, antycznej tragedii i komedii, a także Pisma Świętego. Znaki te nie były stosowane powszechnie i przez wszystkich zajmujących się krytyką tekstu. Izydor przedstawił tylko historyczny zarys pewnych zasad, które, jak sądził, będą użyteczne dla jego czytelników.

Katarzyna Jasińska-Zdun (UW)

Strumień świadomości humanisty. Interpunkcja w listach łacińskich Cornelisa De Scheppera do Jana Dantyszka

Zachowana korespondencja pomiędzy Cornelisem De Schepperem (1503-1555) i jego przyjacielem Janem Dantyszkiem (1485-1548) obejmuje 89 listów łacińskich, w większości autografów, w tym aż 79 listów humanisty niderlandzkiego do polskiego. Biorąc udział w pracach nad ich publikacją, zwróciłam uwagę na specyficzny styl wypowiedzi De Scheppera. Stanowi on niekiedy spore wyzwanie dla wydawcy, zwłaszcza że swobodnemu operowaniu przez niderlandzkiego humanistę frazą, łamaniu konstrukcji gramatycznych, pozostawianiu niedokończonych myśli i niepełnych zdań towarzyszy nierzadko zupełnie zaskakująca interpunkcja. Referat stawia sobie za cel ukazanie jej specyfiki i roli w tekście oraz przedstawienie związanych z tym trudności edytorskich.

dr hab. Anna Kozłowska (UKSW)

Jednostka wobec konwencji. O interpunkcji w poezji Cypriana Norwida

Powszechne przekonanie o oryginalności interpunkcji Cypriana Norwida nie zaowocowało dotychczas zbyt wieloma szczegółowymi studiami na ten temat. Wyjątek stanowią artykuły Barbary Subko poświęcone dywizowi i kropce (*O funkcjach łącznika w poezji Norwida*, w: *Język Cypriana Norwida. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Pracownię Słownika Języka Norwida w dniach 4-6 listopada 1985*, pod red. K. Kopczyńskiego, J. Puzyniny, Warszawa 1990, przedruk w: „*Studia Norwidiana*” 1987-1988 nr 5-6; *O Norwidowskiej sztuce stawiania kropki*, w: *Studia nad językiem Cypriana Norwida*, red. J. Chojak, J. Puzynina, Warszawa 1990) oraz tekst Marty Rogowskiej omawiający funkcje Norwidowego przestankowania (*O intonacyjno-retorycznej roli Norwidowskiej interpunkcji*, „*Studia Norwidiana*” 2012 nr 30).

Referat opisuje interpunkcję stosowaną przez Cypriana Norwida w poezji i stawia problem istnienia indywidualnej konwencji interpunkcyjnej. Bazę materiałową stanowią autorskie autografy. Analiza oraz zestawienie zwyczajów poety z praktyką XIX wieku pozwalają odpowiedzieć na pytanie, co w przestankowaniu Norwida jest rzeczywiście indywidualizmem, a co zostało przejęte z interpunkcyjnych dokonań innych.

dr Mariusz Leńczuk (IJP PAN), prof. UAM dr hab. Tomasz Mika

Przegląd systemów delimitacyjnych polskiego średniowiecza

Autorzy starają się pokazać różnorodność przestankowania w polskim średniowieczu. Okazuje się, że jeśli wziąć pod uwagę nie tylko znaki interpunkcyjne, ale wszystkie sygnały delimitacji, polskie teksty średniowieczne zdradzają obecność w ówczesnej praktyce pisarskiej kilku „systemów” delimitacyjnych, z jednej strony zindywidualizowanych, z drugiej – zależnych od typu tekstu.

prof. dr hab. Tomasz Lisowski (UAM)

Znaki delimitacyjne jako wykładniki renesansowej krytyki tekstu w „Nowym Testamencie” (1551) w przekładzie Stanisława Murzynowskiego

Nowy Testament w przekładzie Stanisława Murzynowskiego ukazał się w Królewcu w 1551 roku. Był on kierowany do wszystkich wiernych, zwolenników idei reformacji, bez względu na ich poziom wykształcenia. Przekład ten był pierwszą polską translacją Nowego Testamentu (i w ogóle Biblii) dokonaną zgodnie z protestancką doktryną *Sola Scriptura* z języka oryginału, z greki. Tłumacz, dążąc do precyzyjnego (wiernego) oddania sensu oryginału w języku polskim, dokonuje filologicznej krytyki tekstu. Efekty jego rozważań udostępniane są czytelnikowi, a wprowadzane są do tekstu przekładu biblijnego za pomocą systemu znaków graficznych, które go delimitują i intelektualizują. W referacie zostanie zaprezentowany system tych znaków delimitacyjnych wraz z omówieniem ich funkcji. Jako tło porównawcze pod uwagę wzięte zostaną rozwiązania zastosowane w tym względzie w najbliższych chronologicznie wydaniach Biblii – w *Biblii Leopolity* (1561) i w *Biblii brzeskiej* (1563).

prof. UAM dr hab. Tomasz Mika (UAM)

Delimitacja czy interpunkcja w tekstach średniowiecznych? Problemy metodologiczne

Referat pokazuje, że dotychczasowa praktyka obejmowania refleksją badawczą – jeśli chodzi o polskie teksty średniowieczne – wyłącznie tzw. znaków interpunkcyjnych zawęża pole widzenia. Autor na podstawie swoich badań i wybranych prac obcych proponuje objęcie refleksją jednocześnie wszystkich sygnałów delimitacji tekstu (np. rubryfikacji czy wielkich liter), zarysowując inną perspektywę badań nad tym obszarem.

prof. dr hab. Krzysztof Obremski (UMK)

Część archaiczna pieśni ojczystej: „wyrafinowany artyzm” a majuskuły jako znaki delimitacji wiersza

„Wyrafinowany artyzm” archaicznej części pieśni ojczystej bywa unaoczniany przynajmniej sześćorako: tyle zapisów wierszowych struktur pozwala czy nawet nakazuje przyjąć, że pozostają one konstrukcjami Mediewistów. Majuskuły przekazu kcyńskiego jako źródłowe zakwestionowanie „wyrafinowanego artyzmu” wskazują, że *Bogurodzica* to wiersz jedynie zdaniowy.

Techniczne uwarunkowania interpunkcji w polskich drukach z XVI wieku

Technika druku z użyciem ruchomych czcionek w istotny sposób zmieniała relację twórcy tekstu – tekstu, wprowadzając między te dwie instancje zecerę walczącego z bezlitosną materią ołowianych klocków. Autor artykułu jest zdania, że problemy, jakich nastroczało zderzenie tekstu z prostokątnymi bryłami czcionek, wymuszały na XVI-wiecznym składaczowi świadomą i przemyślaną ingerencję w strukturę graficzno-językową wydawanego dzieła. Celem wystąpienia jest próba zmierzenia się z problemem technicznych ograniczeń i powiązań, które w istotny sposób mogły wpłynąć na interpunkcyjne ukształtowanie ówczesnego tekstu drukowanego. Analiza uwzględni następujące aspekty pracy nad składem tekstu w drukarni ręcznej: planowanie objętości książki, zasób typograficzny oficyny (ze szczególnym uwzględnieniem ligatur i materiału niedrukującego, a także zagadnienia tzw. czcionek tytułowych i nagłówkowych), justowanie obustronne tekstu.

prof. dr hab. Maria Prussak (IBL PAN)

Norma i pisarze, przykład Stanisława Wyspiańskiego

Zastąpienie interpunkcji retoryczno-intonacyjnej przez interpunkcję składniową, do jakiego doszło w polskich przepisach ortograficznych w połowie wieku XIX, z trudem było przyswajane przez osoby piszące po polsku. Myślę, że można zaryzykować twierdzenie, że nie zostało przyswojone do dzisiaj. Interpunkcja w opublikowanych polskich tekstach literackich zazwyczaj jest dziełem redaktorów przystosowujących utwór do druku – w mniejszym lub większym stopniu akceptowanym przez autora. Rękopisy pisarzy są z tego punktu widzenia bardzo ciekawym materiałem pokazującym, jak pisarz próbuje indywidualizować znaki interpunkcyjne, ignorując zasady. Na przykładzie tekstów Wyspiańskiego – listów i scenariuszy teatralnych – można zaobserwować dwojaki proces. Z jednej strony podporządkowanie interpunkcji indywidualnej ekspresji emocjonalnej (listy), z drugiej – usuwanie znaków interpunkcyjnych tam, gdzie ważniejszy jest rytm wiersza niż logiczny tok zdania (czyli w teatrze).

dr Paweł Stangret (UKSW)

Materialność znaku interpunkcyjnego

W swoim wystąpieniu chciałbym się skupić na analizie różnych sposobów wykorzystywania interpunkcji w pismach Tadeusza Kantora. Znaki przestankowe pełnią u niego kilka funkcji.

Warte analizy są rękopisy artysty oraz porównanie ich z czystopisami maszynowymi (kwestie ingerencji redaktorów pomijam). W pisanych ręcznie tekstach znaki przestankowe najczęściej ograniczają się do kropek. Kantor w zapisie podziału tekstu uwzględnia planowaną w publikacji delimitację – w rękopisach widoczny jest zapis ciągły, a wstawione pionowe kreski pokazują podział wersowy (co więcej, podział wersowy zaznaczony jest innym kolorem, co powoduje specyficzną plastykę znaku przestankowego). W przypadku Kantora delimitacja najczęściej pokrywa się z częstkami składniowymi. Widoczna jest tam tendencja do zapisywania w tekście rytmu słowa mówionego. Krótkie zdania częstkowe będące jednocześnie wersami decydują o specyficznej rytmice jego tekstów.

Kolejną grupą rękopisów są teksty, w których występują znaki interpunkcyjne, natomiast zapisane są ze specyficzną spacją – zarówno przed, jak i po zastosowaniu znaku. Z jednej strony spełniają one funkcję prozodyjną, lecz są także istotne ze względów plastycznych. Znaki przestankowe spełniając funkcje interpunkcyjne dynamizują tekst także wizualnie.

Innym problemem wartym podjęcia jest kwestia nadużywania przez Kantora wielokropków. Dynamizuje to przekaz – zarówno treściowo, jak też wizualnie. Warto podkreślić, że ten chwyt interpunkcyjny jest dla Kantora istotny, ponieważ jako jedyny zostaje powtórzony w autoryzowanych wersjach drukowanych tekstu.

W pismach Kantora interpunkcja pełni różne funkcje. Istotne jest, że w maszynopisie i wydruku jakości plastyczne zostają zniwelowane, jednak istotne pozostają prozodyjno-retoryczne.

mgr Olga Stramczewska

Interpunkcja wprowadzana do transkrypcji. Problem naukowy i edytorski

Średniowieczne rękopisy cechuje brak interpunkcji uwarunkowanej składniowo. Porównując wybrane edycje tekstów średniowiecznych, autorka pokazuje, że współczesny wydawca tekstu staropolskiego (szczególnie średniowiecznego, rękopiśmiennego), przygotowując transkrypcję, staje przed koniecznością podjęcia arbitralnych decyzji dotyczących np. delimitacji zdaniowej (co sygnalizuje wstawieniem do tekstu kropki, znaku zapytania, wykrzyknika). Interpunkcja transkrypcji jest zatem z jednej strony efektem interpretacji składni zabytku przez wydawcę, a z drugiej – warunkuje odbiór składni (a co za tym idzie i sensów) tego tekstu przez odbiorcę. Jest zatem problemem zarówno edytorskim, jak i naukowym.

dr hab. Kinga Tutak (UJ)

Temat (roboczy): **Funkcje tekstowe dwukropka – od retoryki do składni**

Przedmiotem zainteresowania jest dwukropek, jego pozycja w zasobie staropolskich znaków przestankowych oraz zakres jego stosowania. Na podstawie wybranych utworów staropolskich zostanie przedstawiona rola dwukropka w procesie porządkowania materii tekstowej i odpowiedniego gospodarowania nią. W zabytkach rękopiśmiennych dwukropek występuje rzadko (ważnym zagadnieniem jest ustalenie stosunku dwukropka do kropki zapisywanej w środkowej frakcji wiersza w rękopisach). Dopiero w drukach XVI- i XVII-wiecznych dwukropek staje się niezbędnym narzędziem w praktyce przestankowania. W kolejnych wydaniach wybranych utworów staropolskich można dostrzec „wygaszanie” określonych funkcji dwukropka, co wiąże się z przejściem od interpunkcji retoryczno-intonacyjnej do syntaktyczno-logicznej.